

Magdalena Sadowska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

<https://orcid.org/0000-0002-4417-9503>

m.sadowska@amu.edu.pl

Marek Pięta

Zakład Karny w Rawiczu

<https://orcid.org/0000-0003-3237-3197>

marek.pieta@sw.gov.pl

Rozwój i stan aktualny więziennego dziennikarstwa w perspektywie porównawczej polsko-amerykańskiej

The development and current status of prison journalism in a comparative Polish-American perspective

Streszczenie

Artykuł zawiera porównanie polskiej i amerykańskiej prasy więziennej. Jego celem jest analiza rozwoju i obecnej roli więziennego dziennikarstwa w Polsce i Stanach Zjednoczonych Ameryki. Porównanie roli prasy przygotowywanej (nie tylko) przez osoby pozbawione wolności, jej zasięgu, stawianych przed więziennymi redakcjami celów oraz funkcji jakie pełnią gazetki tworzone w zakładach karnych w obu krajach, może stanowić przyczynek do rozważań o kierunku zmian i potencjale, który tkwi w więziennym dziennikarstwie.

Słowa kluczowe: dziennikarstwo, prasa więzienna, osoby pozbawione wolności, oddziaływania penitencjarne, zakładu karne

Abstract

Article contains a comparison between Polish and American prison press. Main aim of the article is to analyze historical development and

current role of prison journalism in Poland and in the United States of America. A comparison of the role of the press prepared (not only) by people deprived of liberty, its reach, the goals set for prison editorial group and the functions performed by newspapers created in prisons in both countries may be a contribution to consider the direction of changes and the potential that lies in prison journalism.

Keywords: journalism, prison newspapers, penal press, prisoners, penitentiary treatment, prisons

1. Historia prasy więziennej w Polsce i Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej

Zjawisko społeczne, aby zaistnieć, musi najpierw trafić na korzystny do tego grunt, inaczej mówiąc, muszą pojawić się warunki, które umożliwią i popchną ludzi do określonej aktywności. Nie inaczej jest z dziejami prasy więziennej (tworzonej przez więźniów) na terenach ziem polskich, a już po 1918 roku w Polsce. Wspomniane wyżej korzystne warunki to przede wszystkim ugruntowanie w XIX wieku roli więzienia jako miejsca odbywania kary oraz osadzanie w nim skazańców uwarunkowanych ideologicznie (działaczy i aktywistów narodowowyzwoleńczych oraz działaczy szeroko rozumianego ruchu socjalistycznego). Często określa się takich osadzonych mianem więźniów politycznych. I jest w tym stwierdzeniu wiele prawdy, bowiem naczelną ideą która motywowała tych ludzi do działania była chęć zmian w „polis” i to zmian strukturalnych na tyle istotnych, iż niekiedy burzyły one dotychczasowy system społeczny i państwowy zupełnie. Tak zmotywowani osadzeni to najczęściej ludzie świadomi potrzeby rozpowszechniania wyznawanej idei. Efektywniej jest bowiem czynić to kolektywnie, aniżeli samodzielnie i tak docieramy do zarzewia, bowiem z dziejami dziennikarstwa więziennego w Polsce nierozzerwalnie związane są więzienne organizacje samorządowe zwane „komunami”. Skupiały one osadzonych o wspólnych poglądach, przekonaniach politycznych, często tożsama była przyczyna ich osadzenia. Jednym z ważniejszych zadań komun więziennych było kształcenie i samokształcenie więźniów, działalność kulturalna i oświatowa. Mieściło się w tym, (aczkolwiek nieczęsto z uwagi na zakazy, brak środków, a często

i umiejętności), wydawanie gazetek. Dziś stanowią one niezmierną rzadkość, tak w zbiorach archiwalnych, jak i muzealnych¹.

Pierwsze wzmianki na temat więziennej prasy wiążą się z początkiem roku 1879, kiedy to socjaliści osadzeni w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej wydawali ręcznie pisaną gazetkę o wymownym tytule: „Głos Więźnia” (powstały w sumie trzy numery). Analogicznie w 1880 r. za sprawą m. in. zaangażowanych socjalistycznych działaczy w osobach Witolda Piekarskiego i Hieronima Truszkowskiego w Krakowie ukazywał się „Zgrzyt”, natomiast w 1881 r. w więzieniu poznańskim „Przytyk”, a wszystkie te czasopisma powstawały tą samą ręczną techniką².

Podobna działalność była możliwa i praktykowana także w więzieniach już wolnej Polski w latach 1918-1939. Pierwszym takim czasopismem redagowanym przez osoby pozbawione wolności było „Echo” wydawane jako ilustrowany miesięcznik przez podopiecznych zakładu wychowawczo-poprawczego w Wielucianach. W kolejnych latach tego typu inicjatywy zaczęły pojawiać się w różnych jednostkach penitencjarnych na terenie całej II Rzeczypospolitej. I tak np. więźniowie zakładu w Łomży zapisali się w annałach wydawaniem gazetki zatytułowanej „Nasza Myśl”. Była ona pisana ręcznie, w zeszytach i ukazywała się w latach 1929-1930. Ponadto ukazywał się jeszcze „Więzień Polityczny” wydawany w 1931 r. przez komunę więzienną w Kielcach oraz „Oktabr” wydany w 1927 r. w więzieniu białostockim. Z kolei w roku 1928 ukazał się pierwszy numer „Głosu Arsenau”, gazety redagowanej i wydawanej przez osadzonych w warszawskim więzieniu zlokalizowanym przy ul. Długiej, zwanym potocznie Arsenalem. W sumie ukazało się kilka numerów tego czasopisma, przy czym dwa pierwsze numery były powielane jako maszynopis, zaś kolejne dzięki zaangażowaniu ze strony naczelnika więzienia były już drukowane. Czasopismo w swych założeniach miało służyć pobudzeniu ogółu więźniów do samokształcenia oraz pracy kulturalnej i oświatowej. Inna jeszcze gazeta więzienna pojawiła się 1934 r. Wówczas światło dzienne ujrzał pierwszy numer „Naszej Świetlicy”, najdłużej wydawanego i zapewne jednego z ważniejszych, czasopisma więziennego ukazującego się regularnie w okresie międzywojennym. „Nasza Świetlica” była dwutygodnikiem redagowanym przez osadzonych w lwowskim zakładzie

¹ J. Gwardiak, *Więzienne gazetki, korespondencja i notatki więźniów politycznych w Łomży 1908-1939*, „Studia Łomżyńskie” 2000, nr 11, s. 175

² W. Spiechowicz, *Z dziejów krakowskiego seminarium nauczycielskiego (Pierwsza organizacja socjalistyczna w Krakowie)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1965, z. 20, s. 138

karnym. Pismo ukazywało się do 1937 r. i podobnie jak inne czasopisma więzienne zawierało stałe rubryki poświęcone różnym aspektom życia więziennego³.

Okres PRL, czyli czas po roku 1945, jest bardzo ubogim w informacje o aktywności w dziedzinie więziennego dziennikarstwa. Tym bardziej nie ma mowy o jakichkolwiek przejawach ograniczonej samodzielności osadzonych w tym zakresie, zwłaszcza w okresie stalinowskim rozpatrywanym przez pryzmat dużych jednostek penitencjarnych okrytych złą sławą i podporządkowanych bezpośrednio Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego. Załączki takiej działalności możemy zaobserwować w wyjątkowym jak na czasy stalinowskie Progresywnym Więzieniu dla Młodocianych Przystępców w Jaworznie. Ukazywała się tam bowiem gazetka więzienna o wymownym tytule „Błyskawica”⁴. Sytuacja ta, jak już wyżej wspomniano, była jednak w tym okresie wyjątkowa. Zaczęła ulegać zmianie dopiero po likwidacji Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Nastąpiła wówczas wyraźna zmiana podejścia do osadzonych. Dominujący dotychczas model oddziaływań represyjno-ideologiczny ewoluował w represyjno-wychowawczy. To z kolei, z biegiem lat, dało możliwość rozwoju aktywności osób pozbawionych wolności w ramach zajęć własnych i kierowanych, w tym między innymi do tworzenia gazetek więziennych.

Początek amerykańskiej prasy więziennej (penal press, historycznie nazywana prasą karną) datowany jest na dzień 24 marca 1800, kiedy to w nowojorskim więzieniu dla dłużników powstał pierwszy numer czasopisma „Forlorn Hope”⁵. Amerykańska prasa od samego początku wydawana była jako gazety, biuletyny lub ziny, a format poszczególnych tytułów zależał od możliwości jakimi dysponował zakład karny. Redakcje pierwszych gazet wydawanych w amerykańskich więzieniach stawiały przed sobą dwa cele. Pierwszym było dostarczanie aktualnej wiedzy osobom odbywającym karę pozbawienia wolności na temat bieżących wydarzeń z kraju i świata. Drugim – wymiana informacji i komunikacja między zakładami karnymi, która z czasem stała się także sposobem na akcentowanie głosu więźniów w dyskusji np. nad zmianami w prawie.

³ T. J. Kotliński, *Polska prasa penitencjarna i więzienna w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62-63, s. 172

⁴ M. Gałęziowska, *Zapiski wychowawców z więzienia w Jaworznie 1951-1953*, „Dzieje najnowsze” 2005, nr 37/2, s. 164

⁵ Dane pobrano z bazy American Prison Newspaper, www.jstore.org w marcu 2025 roku.

Ten drugi cel, którego realizacji pilnowało wiele więziennych redakcji, sprawił, że amerykańska prasa więzienna współcześnie traktowana jest jako zbiór, zwany Penal Press, który dostarcza historycznej wiedzy o funkcjonowaniu zakładów karnych i codziennym życiu osób pozbawionych wolności.

Okres największych sukcesów amerykańskiej prasy więziennej przypada na lata trzydzieste i sześćdziesiąte (wg innych źródeł siedemdziesiąte⁶) ubiegłego wieku. Badanie Penal Press Russela N. Bairda z 1967 roku pokazało, że w tym okresie ponad połowa zakładów karnych i zakładów poprawczych w Stanach Zjednoczonych wydawała swoje gazety⁷. Ówczesny nakład wynosił 240 036 wszystkich więziennych czasopism, z czego około 80 000 dystrybuowane było poza zakłady karne. Gazety utrzymywane były z funduszy uzyskanych z reklam oraz prenumerat i były w stałym obiegu pomiędzy różnymi instytucjami. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że amerykańska prasa więzienna od samego początku swojego istnienia postrzegana była jako forma dialogu pomiędzy więźniami, funkcjonariuszami wymiaru sprawiedliwości, rodzinami osób pozbawionych wolności oraz – w ograniczonym zakresie – społeczeństwem. Osadzeni tworzący prasę więzienną wspierani byli przez redakcje zarówno te w izolacji penitencjarnej, jak i te, które pracowały na wolności. W przeszłości więźniowie tworzący czasopisma wpierani byli przez pracowników uczelni oraz praktykujących dziennikarzy, którzy przyjeżdżali do więzień po to, by uczyć w warunkach izolacji sztuki dziennikarstwa. Więzienne redakcje miały więc możliwość zarówno kształtowania opinii publicznej, wpływania na – nierzadko negatywny – obraz życia więziennego poprzez przekazywane w gazetkach treści, jak i otrzymania informacji zwrotnych płynących z wolności. Nadmienić należy, że okres ten w amerykańskiej prasie więziennej nie był wolny od błędów: w wielu gazetkach pojawiały się treści rasistowskie, obecne były podziały i wrogość wobec ras innych niż biała.

Lata osiemdziesiąte ubiegłego wieku przyniosły ze sobą zahamowanie w rozwoju więziennej prasy. Surowość w podejściu do przestępczości, zaostrzenie kar, przeludnienie w więzieniach, ograniczenie możliwości

⁶ S. Benson, *Reading Prison through the Penal Press: American Prison Newspapers, 1800s–Present: Voices from the Inside and the Prison Journalism Project*, „The Annual of the Association for Documentary Editing” 2024, vol. 41, p. 3

⁷ J. Mitchell, *Circulation, Exchange and the Penal Press*, „American Periodicals” 2021, vol. 31, no. 1, p. 40

prowadzenia kursów dla redakcji więziennych przez dziennikarzy z zewnątrz oraz cenzura doprowadziły do stopniowego zaniku gazetek.

W amerykańskiej prasie więziennej XX wieku istotne było, oprócz komunikacji z innymi osadzonymi i światem zewnętrznym, także przełamywanie stereotypów dotyczących więźniów, zmiana narracji o penitencjarnej rzeczywistości (która dokonywała się np. poprzez reportaże z życia osadzonych) i zabieranie głosu na tematy związane z odbywaniem kary przez osoby tego doświadczające⁸. Treści, które pojawiały się w gazetkach to m.in. felietony przedrukowywane z innych gazet, wiadomości z kraju i świata, artykuły strażników i kapelanów, informacje sportowe, ale także artykuły dotyczące wewnętrznego punktu widzenia osadzonych na resocjalizację, sytuację pozbawienia wolności, zarządzanie więzieniami, reformy prawa, czy też zmian wprowadzanych przez administrację różnych zakładów karnych⁹. Redakcje powoływane były przez administrację więzienia i mogły być tak dobierane, by swoją pracą dawać upust emocjom więźniów¹⁰.

Współcześnie mianem Penal Press określa się nie tylko prasę wydawaną przez redakcje więzienne, ale także sieć dystrybucji gazet pomiędzy zakładami karnymi. Działanie tej sieci nie jest szerokie i nie obejmuje – jak miało to już miejsce w historii amerykańskiej prasy więziennej – całego kraju. Obecnie poszczególne gazetki w ramach sieci docierają do odbiorców w więzieniach w obrębie jednego stanu. Zmiany w sieci dokonują się w kierunku digitalizowania więziennej prasy, porządkowania jej zbiorów od najstarszych, archiwalnych numerów, do obecnie wydawanych, a efekty tych prac odnaleźć można w bazie American Prison Newspaper¹¹ prowadzonej w ramach projektu „Prison Journalism Project”, która stała się podstawą do pozyskania części materiałów do niniejszego tekstu.

⁸ S. Benson, *Reading Prison through...*, p. 4

⁹ J. Mitchell, *Circulation Exchange...*, p. 40

¹⁰ K. Ryan, Y. Hammond, *Work and Hope and the West Virginia State Penitentiary*, „West Virginia History: A Journal of Regional Studies” 2017, vol. 11, no. 1, p. 30

¹¹ Baza dostępna jest pod adresem: https://www.jstor.org/site/reveal-digital/american=-prison-newspapers/?so-item_title_str_asc&searchkey=1750763771140.

2. Metodologia badań nad polską i amerykańską prasą więzienną

Przedmiotem opracowania są czasopisma więzienne wydawane w polskich i amerykańskich jednostkach penitencjarnych. Celem poznawczym¹² podjętych analiz jest charakterystyka ich funkcji jako prasy (lokalnej) ze szczególnym uwzględnieniem ich treści, statusu autorów oraz funkcji, które czasopisma realizują. Główny problem badawczy został sformułowany w następujący sposób: w jaki sposób w amerykańskiej i polskiej prasie więziennej realizowane są funkcje, cele i jaki jest ich zakres działania oraz czym te sposoby różnią się od siebie?

Badania, które przeprowadzono, miały charakter jakościowy. Metodą, którą zastosowano była analiza dokumentów zastanych, której zaletą jest możliwość przyjrzenia się zarejestrowanym ludzkim przekazom bez ingerencji w nie, choć jednocześnie wprowadza ograniczenie w postaci intuicyjnej interpretacji związku treści ze zjawiskami społecznymi, które staną się przedmiotem analizy¹³. Materiałem do badań były polskie i amerykańskie gazety więzienne. Badane polskie periodyki wydawane były w zakładach karnych i aresztach śledczych w latach 2020 – 2024 i zgłoszone do udziału w Ogólnopolskim Konkursie „Szpalty za kratą” na najlepszą gazetkę więzienną. Amerykańskie czasopisma więzienne, wydawane w analogicznym okresie, pozyskano z internetowej bazy American Prison Newspaper, która została utworzona w ramach projektu Prison Journalism Project¹⁴. Analizując treści gazet w obu krajach autorzy artykułu przygotowali autorski arkusz analizy, w którym zwracali uwagę na informacje dotyczące składu redakcji, zasięgu wydawanych gazet, przypisywanych im celów działania oraz funkcji, które realizują. Analizując treści gazet, piszący te słowa mieli świadomość, że są ograniczeni do przekazu zastanego, który mógł na przestrzeni czasu podlegać cenzurze i być wyrazem subiektywnego podejścia redakcji do opisywanych treści.

¹² J. Gnitecki, *Metodologia pedagogiki i metodologia badań pedagogicznych*, Poznań 2006, s. 96.

¹³ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2005, s. 138

¹⁴ Szczegółowe informacje o projekcie Prison Journalism Project można znaleźć na stronie internetowej: <https://prisonjournalismproject.org>.

3. Polska i amerykańska prasa więzienna dziś

Jak wspomniano wyżej celem dociekań jest wykazanie determinantów treści znajdujących się w periodykach więziennych tak w USA, jak i w Polsce. Aby jednak ów cel osiągnąć poprzez analizę celów i funkcji prasy najpierw należy przybliżyć oba światy dziennikarskie poprzez porównanie ich pod kątem cech konstytutywnych, takich jak choćby status autorów, adresaci prasy, ukierunkowanie tematyki.

Tworzenie polskiej prasy więziennej jest wpisane w działalność kulturalno – oświatową realizowaną przez funkcjonariuszy Służby Więziennej. Działalność ta jest jednym ze środków wykorzystywanych do realizowania celu wykonywania kary pozbawienia wolności, który został określony w przepisach prawa karnego wykonawczego (dalej k.k.w.) jako „wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w zakresie kształtowania jego społecznie pożądanых postaw”¹⁵. Jeśli tworzenie prasy więziennej jest elementem, który ma być wykorzystany do zmiany postaw osób pozbawionych wolności, to polską prasę więzienną można określić jako tą, która skierowana jest do wewnątrz systemu penitencjarnego. Za pomocą gazetek osoby pozbawione wolności w Polsce zdobywają wiedzę, informacje, rozrywkę przygotowaną dla nich przez redakcje więzienne.

Prasa amerykańska, zarówno historycznie, jak i obecnie, tworzona jest dla szerszego, aniżeli tylko osoby pozbawione wolności, grona odbiorców. Gazety powstają zarówno dla więźniów, jak i dla osób, które przebywają na wolności. Pisane są dla odbiorcy wewnątrz i na zewnątrz więziennego muru, łącząc redakcje w poszczególnych zakładach karnych, przesyłając głos więziennych dziennikarzy do instytucji związanych z wymiarem sprawiedliwości, do ich rodzin, bibliotek, czy uniwersytetów. Poprzez takie działania, amerykańska prasa więzienna, wpisuje się np. w dyskusje o zmianach w prawie, może wpływać na zmianę stereotypów dotyczących osób pozbawionych wolności (obalać je lub budować), a także wzmacniać poczucie sprawstwa i wspólnoty u uwiezionych dziennikarzy (przykładem gazety wyraźnie akcentującej wszystkie wymienione cele jest „The Atlantic Revival”). Nie bez znaczenia zatem będzie skład więziennej redakcji, który różni się w obu analizowanych krajach.

W Polsce twórcami gazetek więziennych najczęściej są osadzeni. Sytuacja taka znajduje potwierdzenie w większości analizowanych źródeł, jak

¹⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 553 z późn. zm.), art. 67

choćby w takich ugruntowanych periodykach jak: „Reaktywacja” (wcześniej – Ocenzurowano w Zakładzie Karnym w Rawiczu, dalej ZK), „Głos Białoleki” (Areszt Śledczy Białoleka – dalej AŚ), czy „Piąty Południk” (AŚ Lublin). Funkcjonariusze jako autorzy nie występują w nich. Ich rola w większości przypadków sprowadza się jednak do bycia organizatorem przedsięwzięcia¹⁶. Tak pod względem kadrowym, materialnym, jak i selektywnym wobec treści, składu i grafiki czasopism. Inna możliwość to współtworzenie więziennych czasopism wspólnie z instytucjami wolnościowymi. Taka sytuacja ma miejsce, a cechuje ona następujące czasopisma: „Krata” – miesięcznik ZK w Wadowicach współtworzony wraz z wolnościową instytucją: Centrum Kulturalno – Oświatowym w Wadowicach oraz „W kratkę”, która to gazetka jest współtworzona przez osadzone Aresztu Śledczego Warszawa Grochów wraz z „Fundacją Dom Kultury” i „Lekcja Pisania”. Cechą charakterystyczną rozpatrywanego kryterium porównawczego jest fakt, iż niemal normą jest, iż autorzy tekstów w polskich periodykach więziennych podpisują się najczęściej jedynie za pomocą inicjałów, bądź pseudonimu. Rzadko natomiast czynią to z imienia i nazwiska.

Skład redakcji amerykańskich jest szerszy niż redakcji polskich. Do badanych gazet artykuły składają przede wszystkim obecni więźniowie, którzy rzadko podpisują się pseudonimem, a najczęściej pełnym imieniem i nazwiskiem. W pojedynczych gazetkach znajdują się dodatkowe informacje o autorach, np. o tym, że przebywają w celi śmierci (więzienną gazetką przygotowywaną przez osoby w celi śmierci jest „Compassion. Written by Death-Row Prisoners”). W wybranych tytułach znajdują się zdjęcia autorów artykułów (np. w „Nash News”). Do gazetek piszą także byli więźniowie i funkcjonariusze (np. do „Straight Low Magazine” – więzienni strażnicy). Ze strony Prison Journalism Project można dowiedzieć się, że w przygotowanie gazet zaangażowani są także dziennikarze pracujący w redakcjach na wolności.

Kolejnym aspektem porównawczym jest kwestia adresatów (odbiorców) periodyków więziennych. W przytłaczającej większości przypadków, treści zawarte w gazetkach polskich kierowane są jedynie do osadzonych i ewentualnie funkcjonariuszy jednostek penitencjarnych, w których one powstają. Brak dystrybucji czasopism poza mury jest cechą stałą

¹⁶ Zarządzenie Nr 103 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 27 grudnia 2024 roku, par. 7, 31 i 34.1

więziennego dziennikarstwa w Polsce. Jak wspomniano wyżej, amerykańska prasa więzienna dystrybuowana jest w zakładach karnych i poza nimi. Jej odbiorcami są osadzeni, administracja więzienna, a dzięki prenumeratorom – czytelnicy bibliotek, uniwersytetów, instytucji wymiaru sprawiedliwości oraz rodziny skazanych. Dużym krokiem naprzód w dystrybucji prasy jest internetowa baza American Prison Newspaper, dzięki której dostęp do poszczególnych numerów jest w zasadzie nieograniczony.

Innym, wartym podkreślenia zagadnieniem, jest zakres tematyczny poruszany przez autorów gazetek więziennych. Co prawda jest on zróżnicowany jednak można także zaobserwować pewne tendencje zmierzające do ukierunkowania treści zawartej w poszczególnych artykułach. Mianowicie tematy najczęściej poruszane przez autorów tekstów polskich dotyczą następujących dziedzin: radzenie sobie z myślami depresyjnymi, pomoc i wsparcie postpenitencjarne, święta – tradycja, turystyka, sport-zdrowie, nauka języków obcych, łamigłówki, konkursy, np.: „Kondycja to nie tylko podnoszenie ciężarów” (Zamek), „Jakie witaminy dla mężczyzn wybrać?” (Replay), „Angielski nie gryzie” (Głos Białoleki). W analizowanym polskim materiale źródłowym znalazły się 23 artykuły traktujące o radzeniu sobie z izolacją penitencjarną i 44 zorientowane na wolność, na przystosowanie do życia już po zakończeniu wyroku. Autorzy artykułów w prasie amerykańskiej swoje zainteresowania również kierują do wewnątrz, choć nie jest to sama tematyka, co w polskich gazetach. Trzema najczęściej omawianymi tematami, poruszonymi na łamach amerykańskiej prasy są: aktywności więźniów w trakcie odbywania kary (zajęcia pokazujące ich sprawczość zgodnie z amerykańskim przekazem „you can do it”), kwestie istotne dla życia osadzonych (kryzysy psychiczne, życie rodzinne, kwestie formalne związane z odbywaniem kary, głosy poparcia lub sprzeciwu wobec reform prawa, opisywanie więziennej codzienności ze wskazaniem możliwości jej poprawy) oraz przestrogi i refleksje z życia osadzonych. Treści z pierwszego obszaru poruszane są np. w czasopiśmie San Quentin Neews w artykule: „ASL: A sign of the Times. Prisoner-led sign language course gets go-ahead”. Przykładem artykułów z drugiego obszaru tematycznego są: „Texas – another broken prison system”, w którym redaktorzy San Quentin News krytykują warunki odbywania kary w stanie Teksas, czy „San Quentin honors victims”, w którym autorzy przywołują wydarzenie dotyczące praw ofiar przestępstw organizowane w zakładzie karnym w San Quentin. Przykładem trzeciego rodzaju treści są świadectwa osadzonych, np. zawarty w Nash

News artykuł: „Out of a deep dark pit. How one man confronts his own demons”¹⁷.

Prasa więzienna w obu krajach jest oceniana w organizowanych konkursach. W Polsce, w Zakładzie Karnym w Rawiczu, organizowany jest konkurs na najlepszą gazetkę więzienną „Szpalty za kratą”. W Stanach Zjednoczonych redakcje prasy więziennej mogą ubiegać się m.in. o nagrodę James Madison Freedom of Information Award przyznaną przez Northern California Society of Professional Journalism, o nagrodę w American Penal Press Contest oraz w konkursie Prison Writing Awards¹⁸.

4. Prasa więzienna i jej funkcje

Prasa więzienna ze względu na zakres swojej działalności, poruszaną tematykę i określoną grupę odbiorców, przez autorów artykułu, została zaliczona do prasy lokalnej. Wszystkie te składowe mieszczą się bowiem w definicji mediów lokalnych zaproponowanej przez J. Mądrego jako te media „które są przeznaczone dla jednej, mniej lub bardziej zwartej społeczności lokalnej, żyjącej na względnie niewielkim obszarze, a pozostającej w więzi społecznej, opartej na wspólnych tradycjach miejscowych, rodzajach zajęć, źródłach utrzymania, a nawet swoistych przyzwyczajeniach prasowo-czytelniczych”¹⁹. Konsekwencją przyjęcia prasy więziennej jako lokalnej, są funkcje, które ten rodzaj działalności spełniają i które są jednocześnie dla niego konstytutywne. Są to funkcje: informacyjno – kontrolna, socjalizująca – wychowawcza, integracyjna, mobilizująca, reklamowo – ogłoszeniowa, rozrywkowa, edukacyjna²⁰. Analiza polskiej prasy więziennej pozwoliła autorom na wyodrębnienie jej dwóch innych funkcji: propagandowej i refleksyjnej.

¹⁷ Wszystkie artykuły pobrano z gazet zawartych w bazie American Prison Newspaper na stronie www.jstore.org.

¹⁸ K. McQueen, Diversity essay: The American Penal Press Contest and the Cultivation of Prison Journalism 1965-1991, journalism – history.org, 21.03.2022, <https://journalism-history.org/2022/03/21/diversity-essay-the-american-penal-press-contest-and-the-cultivation-of-prison-journalism-1965-1991> [dostęp: 12 luty 2025]

¹⁹ J. Mądry, *Teoretyczne i praktyczne implikacje przestrzennego umiejscowienia tygodników lokalnych w ogólnokrajowym systemie pracy*, „Tygodniki lokalne. I Ogólnopolskie Konfrontacje Dziennikarzy Pism Regionalnych. Wigry 1983”, Kraków – Katowice 1984, s. 25

²⁰ J. Wróblewska – Jachna, K. Piątek, *Spółeczna rola prasy lokalnej na przykładzie „Gazety Lipnickiej”*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2023, t. 26, z. 2 (70), s. 71; A. Pomiankowska – Wronka, *Współczesne czasopisma lokalne o tematyce społeczno – politycznej na przykładzie Gazety bez cenzury*, Wrocław 2016, ss. 20 – 27

Podstawową funkcję prasy lokalnej określa się mianem informacyjno-kontrolnej. Jej istota to dostarczanie informacji istotnych z punktu widzenia funkcjonowania dedykowanej grupy odbiorców. W polskich periodykach więziennych część kontrolna tej funkcji jest widoczna w takich informacjach, które dotyczą problemów związanych z radzeniem sobie z izolacją, z problemem udzielania wsparcia rodzinie poza murami. Za przykład powyższego niech posłuży artykuł „Poprawa stosunków z najbliższymi i innymi ludźmi” („Pod kasztanem”). Część informacyjna tej funkcji widoczna jest zwłaszcza w artykułach, które poruszają tematykę gospodarczą, polityczno – społeczną, kulturalną, obyczajową, religijną. Możemy to odnaleźć w następujących tekstach: „Pięś – nie jedź” („Głos Białoleki”) – Białoleka; „Czy feminizm odarł nas z męskości?”, („Docełówka Braniewska”). W amerykańskiej prasie więziennej funkcja ta również jest obecna, zarówno w wymiarze informacyjnym, jak i kontrolnym. W więziennych gazetkach znajdują się informacje dotyczące odnalezienia się w zakładzie karnym, programów, w których mogą uczestniczyć skazani, ale nie jest to dominująca tematyka (w *Atlantan Revival* to pół strony z 28). Funkcja ta realizowana jest przez pokazywanie tego, co udało się przeprowadzić osobom pozbawionym wolności (np. dni równości w jednym z zakładów karnych).

Kolejna funkcja charakteryzująca więzienne dziennikarstwo to funkcja socjalizacyjno-wychowawcza. Polega ona na utrwalaniu określonych wartości, poglądów i postaw. To także promowanie określonych zachowań. Szczególnie przejawia się w polskich materiałach dziennikarskich zawierających: elementy dotyczące zachęcania do podejmowania przedsięwzięć na rzecz osób potrzebujących. Świadczą o tym np. publikacje zachęcające do wsparcia Fundacji Ronalda McDonalda w „Głosie Białoleki”. Innym obrazem realizacji ww. funkcji są wszelkie artykuły zachęcające do zwalczania patologii i promowanie wzajemnej pomocy np. „Psychologia: O przemocy. Zastanów się” („Piąty Południk”). Autorzy amerykańscy realizują tę funkcję poprzez kształtowanie myślenia ludzi o więzieniach poprzez świadectwa i opisy wydarzeń zorganizowanych dla i z udziałem skazanych, których w polskiej prasie wydaje się brakować. Przykładowymi artykułami, które realizują funkcję socjalizacyjno – wychowawczą są „Life lessons” czy „A letter to my younger self” („Nash News”), które zawierają przemyślenia skazanych. Na zadania podejmowane przez więźniów dla społeczności wskazują wspomniane wcześniej artykuły o organizacji

dnia równości czy też dnia praw ofiar przestępstw, które miały na celu wzbudzenie refleksji w uczestnikach.

Funkcja integracyjna dotyczy przede wszystkim treści, które integrują czytelników, uświadamiają istnienie tożsamyh problemów i celów. Uwypukla się ona zwłaszcza w art. o treści narodowej, historii, geografii kraju (co warto zobaczyć/zwiedzić), o kulturze i obyczajowości kraju. Za przykład posłużą tu następujące polskie źródła: „Nasza Warszawa” („Głos Białoleki”), „Ocieplenie klimatu” („Szczególnie miejsce”). Innym przejawem tej funkcji są także dzieła skazanych (jak choćby publikowane wiersze), które wyrażają tęsknotę za tym, co kara pozbawienia wolności odebrała – tęsknota za wolnością to niewątpliwy czynnik łączący skazanych. Przykładowo w artykule „Poradnik: Gdzie, bracie, się pogubiłeś?” („Tam i Tu”) napisano: „Gdzieś w tej przestrzeni tkwi ów czas stracony, który sami sobie fundujemy. Pamiętajmy, że o ile sami generujemy czas stracony, także w naszych rękach jest jego unikanie”. W analizowanych numerach prasy amerykańskiej nie odnaleziono artykułów, które mogą budować poczucie przynależności w oparciu o historię czy geografę kraju. Widoczne jest jednak budowanie tożsamości osób pozbawionych wolności poprzez wspomnianą wymianę korespondencji, występowanie w imieniu osadzonych, bronienie ich wizerunku, pokazywanie, że mimo izolacji są częścią społeczeństwa. Mimo tego, że trudno o wskazanie konkretnych artykułów, które tą funkcję realizują, to cała historia amerykańskiej prasy więziennej oparta jest o ideę tworzenia konkretnego obrazu więźnia, jako osoby, która nie jest wyłączona ze społeczeństwa, a przeciwnie – za pomocą dostępnych środków – reaguje na to, co w społeczeństwie się dzieje.

Funkcja mobilizująca ujawnia się w treściach zachęcających osoby pozbawione wolności do aktywności. W polskiej prasie więziennej są to wszelkiego rodzaju: ogłoszenia o konkursach, zaproszenie do pisanja gazetek, wierszy także do udziału w programach resocjalizacji realizowanych na terenie jednostki penitencjarnej, czy też do uzupełnienia wykształcenia i ewentualnego nabycia umiejętności i uprawnień do wykonywania określonych zawodów w ramach funkcjonujących przy zakładach karnych Centrów Kształcenia Ustawicznego, np. oferty Centrum Kształcenia Ustawicznego (dalej – CKU) („Piąty południk”). W więziennej prasie amerykańskiej również znajdują się ogłoszenia dotyczące aktywności prowadzonych na terenie zakładów karnych, choć nie poświęca im się zbyt wiele miejsca. Na uwagę zasługuje notka w San Quentin News,

w której redaktorzy witają nowych czytelników i (w każdym numerze) motywują, by brać życie w swoje ręce oraz wskazują co robić stawiając pierwsze kroki w więzieniu.

Funkcja reklamowo-ogłoszeniowa również stanowi istotną część treści charakteryzujących więzienne dziennikarstwo w Polsce. Najczęściej są to ogłoszenia dotyczące oferty poszczególnych CKU przy więziennych, bądź kursów zawodowych, zajęć kulturalno – oświatowych, sportowych lub innych, w ramach programu resocjalizacji. Przykłady powyższego możemy znaleźć jako „oferta zajęć sportowych” („Zamek”), „Kursy i szkoły dla skazanych” („Z Górki”). W analizowanych numerach amerykańskiej prasy więziennej nie odnaleziono zbyt wielu ogłoszeń, choć z historii tej prasy wynika, że reklamy są ważnym źródłem finansowania gazetek.

Funkcja rozrywkowa to wszelkiego rodzaju łamigłówki, konkursy wiedzy, krzyżówki itp. W polskiej prasie więziennej pojawiają się w wielu numerach „Replay” w działach rozrywka. Są to quizy wiedzy, krzyżówki, sudoku, dowcipy. W amerykańskiej prasie więziennej wiele zależało od konkretnego tytułu: w „San Quentin News” niewiele miejsca poświęcono rozrywce, ale już we wszystkich numerach „Gold Rush Chronicle” informacje dotyczące rozrywki były rozbudowane (znalazły się tam krzyżówki, recenzje książek, rysunki).

Funkcja edukacyjna wyraża się w artykułach zawierających informacje poszerzające lub dostarczające wiedzę z określonych konkretnych dziedzin życia społecznego (np. znajomość j. obcych). Stanowi ona istotną część zawartości polskich czasopism więziennych. Dotyczy najczęściej następujących dziedzin: historia, geografia, medycyna, psychologia, przyroda. W prasie amerykańskiej nie odnotowano tego typu artykułów, ale są takie, w których czytelnik informowany jest o odbywającym się w zakładzie kursie (np. kurs języka migowego).

Funkcja propagandowa, wyraża się w cechach, które świadczą o wpływie nadzoru sprawowanego przez administrację więzienną na treści, układ i organizację czasopisma. Wyraża się ona nie w tym co jest publikowane, ale raczej w tym co nie jest np.: w polskiej prasie brak uwag wobec realizacji wykonywania kary przez SW, jakości wyżywienia, warunków socjalno-bytowe, itp. Uwidacznia się ona także w preferencjach danego czasopisma, czyli w tym, na co ukierunkowany jest przekaz w określonym numerze pisma, np. promowanie naboru do szkół więziennych, promowanie Systemu Dozoru Elektronicznego, afirmacja życia (działania presuicydalne) itp. O ile w polskiej prasie więziennej funkcja ta może być

dostrzeżona, o tyle w prasie amerykańskiej trudno ją w wyraźny sposób określić, nie znając społeczno – ekonomicznych realiów funkcjonowania redakcji.

Ostatnią z rozpatrywanych jest funkcja refleksyjna. Jest ona widoczna w treściach przepełnionych tęsknotą nad utraconą wolnością, nad konsekwencjami tegoż, w wyrażaniu żalu za tym co stracone, ale także w akcentowaniu nadziei na przyszłość. Stanowi ona swoisty wentyl bezpieczeństwa – miejsce gdzie można dać upust emocjom. Szczególnie tym negatywnym. W polskiej prasie wspomnienie wolności przejawia się w artykułach w sposób bezpośredni, w których wprost pojawiają się sformułowania typu „może upragniona wolność wreszcie nadejdzie” („Trzebińska Paczka Informacyjna”). W większości jednak motyw ten przejawia się w artykułach w sposób pośredni. Są to artykuły związane z możliwościami rozwoju osobistego (jak wyjść z uzależnień), jak zmotywować siebie, by osiągnąć sukces. W prasie amerykańskiej tęsknota za wolnością nie jest tak widoczna, jak w gazetkach polskich. Teksty nastawione są na działanie, na amerykańskie przekonanie, że przez działanie można osiągnąć wszystko lub przynajmniej bardzo wiele. Nieliczne teksty nawiązują do żalu za tym co stracone, mają charakter refleksyjny, choć – zaznaczyć należy, że jeśli pojawiły się w analizowanych czasopiśmie – często były wstępem do poszukiwania rozwiązań.

5. Wnioski

Lektura gazet wydawanych w polskich i amerykańskich jednostkach penitencjarnych daje obraz wycinka życia „za murami”, nie może być też inaczej, bo periodyki te są tworzone w określonej konwencji i poddawane profilaktycznej kontroli osób nadzorujących pracę zespołów reakcyjnych. Charakter więziennej prasy w Polsce ma najczęściej wymiar edukacyjny, informacyjny i postpenitencjarny i służy realizacji celu wykonywania kary pozbawienia wolności²¹. Znaleźć oczywiście można także w prasie więziennej aspekt refleksyjny i osobisty. Stanowi on jednak niewielką część treści kreowanych i publikowanych w ramach więziennego dziennikarstwa. Gazetki wydawane w polskich zakładach karnych i aresztach

²¹ Zob. P. Perska – Gradowska, *Periodyki więzienne tworzone przez osoby pozbawione wolności – treści i funkcje*, *Law Education Security*, nr 125, Warszawa 2024, s. 257; M. Wojtal, *Prasa więzienna w Polsce*, *Studia Medioznawcze* (2004), nr 4, s. 87

śledczych nastawione są w większości na czytelnika wewnętrznego (osadzonych, funkcjonariuszy). Taki stan rzeczy stanowi normę z nielicznymi wyjątkami, takimi jak choćby wydawany przez Fundację Dom Kultury we współpracy z Aresztem Śledczym w Warszawie Grochowie magazyn „W Kratkę”. Wyjątek potwierdza regułę i tak jest akurat w przypadku więziennego dziennikarstwa w Polsce. Stąd uzasadnionym wydaje się postulat, by kierunki rozwoju tej dziedziny penitencjarnej aktywności prowadziły do większego otwarcia na świat zewnętrzny, na wyjście poza mury z informacją o tym, jak autentycznie wygląda więzienie, służba funkcjonariuszy, ale przede wszystkim praca samych skazanych nad sobą, nad zmianą, która jest istotnym elementem ich procesu powrotu do społeczeństwa. Oczywiście nie w tym rzecz by przekazywać wyidealizowany obraz. Bo rzeczywistości więziennej daleko do ideału, ale by podkreślać pozytywy, które istnieją, a które nie są dostrzegane w szerokiej perspektywie społecznej.

To zadanie zdaje się podejmować amerykańska prasa więzienna. W zakresie funkcji i treści realizuje te same co prasa polska, z tym, że zmienia ich proporcje i wykorzystanie. Kształtuje obraz osób pozbawionych wolności zarówno wśród osadzonych (pokazując, że pomimo izolacji skazany powinien być świadomym, aktywnym członkiem społeczeństwa), jak i na zewnątrz więziennych murów. W analizie prasy więziennej obu krajów ten aspekt funkcjonowania amerykańskich redakcji – do wewnątrz i na zewnątrz – najmocniej się wyróżnia i jako taki, może być brany pod uwagę w kreowaniu przyszłości polskiego dziennikarstwa więziennego. Przekonania więźniów o sobie są pozytywne w wybranych obszarach, a i świadomość innych ludzi o nich staje się pełniejsza i pozwala dostrzec pozytywne zachowania. Za pomocą języka zmieniają sposób myślenia o sobie w zakładach i poza nimi. Prasa jest dla nich sposobem komunikacji, zdobywania umiejętności pracy w zespole, ale i treningiem przeciwstawiania się innym ludziom i bronięcia własnej opinii. Amerykańscy pisarze więzienni mają poczucie wpływu na innych (odbierają te sygnały z zakładów karnych i spoza nich), na zmiany w systemie, w którym żyją, a ludzie na wolności, ciekawi więziennego życia, poznają je z punktu widzenia osób, które mają z nim najwięcej doświadczenia.

Bibliografia

Źródła bibliograficzne:

1. Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2005
2. Benson S., *Reading Prison through the Penal Press: American Prison Newspapers, 1800s–Present: Voices from the Inside and the Prison Journalism Project*, „The Annual of the Association for Documentary Editing” 2024, vol. 41
3. Gałęziowska M., *Zapiski wychowawców z więzienia w Jaworznie 1951-1953*, „Dzieje najnowsze” 2005, nr 37/2
4. Gnitecki J., *Metodologia pedagogiki i metodologia badań pedagogicznych*, Poznań 2006
5. Gwardiak J., *Więzienne gazetki, korespondencja i notatki więźniów politycznych w Łomży 1908-1939*, „Studia Łomżyńskie” 2000, nr 11
6. Kotliński T.J., *Polska prasa penitencjarna i więzienna w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62-63
7. Mądry J., *Teoretyczne i praktyczne implikacje przestrzennego umiejscowienia tygodników lokalnych w ogólnokrajowym systemie pracy*, „Tygodniki lokalne. I Ogólnopolskie Konfrontacje Dziennikarzy Pism Regionalnych. Wigry 1983”, Kraków – Katowice 1984
8. Mitchell J., *Circulation, Exchange and the Penal Press*, „American Periodicals” 2021, vol. 31, no. 1
9. Perska – Gradowska, *Periodyki więzienne tworzone przez osoby pozbawione wolności – treści i funkcje*, „Law Education Security”, nr 125, Warszawa 2024
10. Pomiankowska – Wronka A., *Współczesne czasopisma lokalne o tematyce społeczno – politycznej na przykładzie Gazety bez cenzury*, Wrocław 2016
11. Ryan K., Hammond Y., *Work and Hope and the West Virginia State Penitentiary*, „West Virginia History: A Journal of Regional Studies” 2017, vol. 11, no. 1
12. Spiechowicz W., *Z dziejów krakowskiego seminarium nauczycielskiego (Pierwsza organizacja socjalistyczna w Krakowie)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1965, z. 20
13. Wojtal M., *Prasa więzienna w Polsce*, „Studia Medioznawcze” (2004), nr 4,
14. Wróblewska – Jachna J., Piątek K., *Społeczna rola prasy lokalnej na przykładzie „Gazety Lipnickiej”*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2023, t. 26, z. 2

Akty prawne:

1. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 553 z późn. zm.)

2. Zarządzenie Nr 103 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 27 grudnia 2024 roku

Źródła internetowe:

1. American Prison Newspaper, www.jstore.org
2. McQueen K., Diversity essay: The American Penal Press Contest and the Cultivation of Prison Journalism 1965-1991, [journalism – history.org](http://journalism-history.org)
3. Prison Journalism Project <https://prisonjournalismproject.org>.